

Inhoud

Inleiding	9
Schatplichtig	10
Pictogrammen	11
Hoofdstuk 1: Prehistorie	13
Drassig Holland	13
Onder de grond van Haarlem	15
Hoofdstuk 2: Middeleeuws Haarlem (500-1500).....	19
Haralem.....	19
Van grafelijk hof naar stadhuis	23
Haarlem in de middeleeuwen	27
Haarlem nog geen stad	27
Haarlem krijgt stadsrechten	28
Haarlem groeit	29
Stadsbestuur	31
Gilden	31
Bier.....	32
Textielindustrie.....	34
Scheepsbouw.....	35
Haarlem failliet	36
Legenden	38
Schuld en boete.....	40
Hoofdstuk 3: De Kerk in de middeleeuwen (500-1500).....	45
Kloosters, kerken, hofjes en gasthuizen	46
De oude Bavo.....	48
Het Karmelietenklooster	50

Jacobijnenklooster	51
Het Begijnhof	52
Gangolf Gasthuis	53
Sint-Elisabeth Gasthuis	54
Het Sint-Jansklooster	54
Leprozen-, pest- en dolhuis	55

Hoofdstuk 4: De zestiende en zeventiende eeuw (1500-1700) . . . 57

Rederijkers	58
Voorboden van de opstand	59
Don Frederik was voorbereid	63
Het beleg van Haarlem	64
Wederopbouw na het Spaanse beleg	67
Lieven de Key en de bouwkunst	68
De Nieuwe Kerk	70
Schilderkunst	71
Nieuwe genres	72
Frans Hals en Judith Leyster	72
Bierbrouwers	73
De Drije Lelyen	74
Scheepsbouw	75
Trekvaart	75
Textielnijverheid	77
Haarlem drukkersstad	78
De tulpenmanie	79

Hoofdstuk 5: De Nieuwe Tijd (1700-1815). 81

Economische versukkeling	81
Textielindustrie naar het oosten	82
Rijkdom en armoede	83
Johan Enschedé en Zonen	84
De Verlichting in Haarlem	85
Pieter Teyler van der Hulst	87
Onderwijs	87

De Haarlemse kweekschool	89
Roerige tijden	90
De Franse overheersing	93
Hoofdstuk 6: De Ijzeren Eeuw (1815-1914)	97
Verlangen naar rust en orde	97
Een kortzichtig bestuur	98
Invloed op het stadsbestuur	99
Verslechtering	100
Stinkende grachten gedempt	103
Afbraak	103
Jan David Zocher jr.	105
Hoofdstuk 7: Industriële opkomst (1839-1940)	107
De textielindustrie	108
Het Spoor	109
J.J. Beijnes	110
Droste	111
Een groeiende stad	112
Zware industrie	114
Hendrik Lorentz	116
De Spin van Fokker	117
Hoofdstuk 8: Nederland neutraal (1914-1940)	119
Neutraliteit	119
Fokker tijdens de Eerste Wereldoorlog	120
Honger en ziekte	120
Tussen 1918 en 1940	121
Ir L.C. Dumont	122
De toren van het stadhuis	122
Crisis in de jaren dertig	123
Hoofdstuk 9: Modern Haarlem (1940-heden)	125
Oorlogsslachtoffers	126
Hannie Schaft	126

Corrie ten Boom	127
Honger.....	129
Haarlem bloemenstad	129
Teisterbant	130
Popcultuur	133
Haarlem filmstad	133
Haarlemse sporthelden	135
Voetbal.....	135
Honkbal.....	137
Schaatsen	137
Judo	137
Hoofdstuk 10: Tien belangrijke historische plekken	139
Op en rond de Grote Markt.....	139
Spaarneoever: Teylers Museum, de Waag	142
De oostoever van het Spaarne	143
De Haarlemmerhout.....	144
De Nieuwe of kathedrale Sint-Bavo	145
De Vijfhoek	145
De Heiliglanden	146
NS-station	146
Haarlemse hofjes.....	147
Haarlemse winkelstraten	150
Index	153

Inleiding

Dit is de geschiedenis van Haarlem, de stad aan het Spaarne. De glorie tijd van Haarlem viel vooral in de tweede helft van de middeleeuwen en in de zeventiende eeuw. In onze tijd timmert Haarlem als provinciehoofdstad aardig aan de weg. Vijfde monumentenstad van Nederland, een van de aantrekkelijkste winkelsteden, op cultureel en ander gebied vaak in het nieuws.

Het Spaarne maakte in de middeleeuwen deel uit van een belangrijke en enigszins veilige handelsroute tussen Friesland, Holland, Zeeland en Vlaanderen. Vlamingen hebben zowel in de late middeleeuwen als in de zeventiende eeuw een groot stempel op de welvaart van Haarlem gedrukt. In de latere eeuwen was Haarlem vooral een buitenplaats voor de rijken.

Als je je afvraagt waar al die bijzondere historische plekken van Haarlem zich bevinden, raden we je aan naar de website van de Historische Vereniging Haerlem, www.haerlem.nl, te gaan en de kaart van Haarlem te bekijken. Op deze kaart staan de historische plaatsen aangegeven en met een extra muisklik word je doorverbonden naar meer informatie op Wikipedia of de Haerlem-site.

Schatplichtig

Dit verhaal is tot stand gekomen met steun van de Historische Vereniging Haarlem. Als belangrijkste bronnen zijn daarbij gebruikt:

- » Het Noord-Hollands Archief, voor alle geschiedenisverhalen over Haarlem de grootste informatiebron.
- » G.F. van der Ree-Scholten e.a., *Deugd boven geweld* (Hilversum, 1995), een omvangrijke uitgave (voor een lijst van auteurs en redacteurs zie de aanvang van het boek).
- » Ben Speet, *De historische atlas van Haarlem* (Amsterdam, 2006), onderdeel van de reeks SUN Historische Atlassen.
- » Historische Vereniging Haarlem, *Meer dan steen* (Haarlem, 2007), een uitgave over gebedshuizen van alle geloofsrichtingen, kloosters en gasthuizen.
- » J. J. Temminck, *Haarlem vroeger en nu* (Bussum, 1971).
- » Leny Wijnands en Piet de Rooij, *Historische canon van Haarlem* (Giethoorn, 2008).

Bij de beschrijving van een historische stad krijg je te maken met het probleem van de spelling van oude namen. In dit boek zijn de historische plaatsen in Haarlem steeds met de huidige naamgeving aangeduid. Dat vereenvoudigt de oriëntatie als je naar herkenningpunten zoekt.

Hoofdstuk 1

Prehistorie

Haarlem is ooit ontstaan op een zandrug. Die zandrug is er nog steeds, verborgen onder de ophogingen die in de loop der eeuwen hebben plaatsgevonden ten gevolge van bebouwing en beplanting.

Drassig Holland

Gedurende de laatste ijstijd, meer dan 10.000 jaar geleden, was er tussen het huidige Nederland en Engeland een laagvlakte, een toendra. Na de ijstijd warmde de aarde genoeg op om die hele laagvlakte tot en met Drenthe, de Utrechtse heuvelrug en Oost-Brabant onder water te laten lopen. Daarna werd het weer wat kouder en trok de zee zich terug.

Wind en zee zorgden samen voor het ontstaan van duinen, zodat er drie zandruggen ontstonden: één ten oosten van Haarlem waarop Spaarndam ligt, een tweede tussen Egmond en Den Haag

waarop Haarlem en Heemstede zijn gebouwd en een derde ten westen van Haarlem, met daarop de dorpen Santpoort, Bloemendaal, Overveen, Lisse en Hillegom.

Langzamerhand sloten de duinen de hele Nederlandse kust af, op een paar riviermonden na. Er ontstond een binnenmeer, genaamd het Almere, dat later de Zuiderzee werd, onder andere als gevolg van de Sint-Luciovloed (stormvloed van 1287).

In de tijd voordat de Sint-Luciovloed toesloeg, slibden de gebieden tussen de zandruggen dicht. Mede door het zoeter worden van het water kwam er in die moerassige gebieden vegetatie, zoals riet en veenmos. De vegetatieresten hoopten zich op de bodem van de moerassen op, ging rotten en in de eeuwen daarna ontstonden veenpakketten tussen de zandruggen.

Het regenwater dat door het veen werd opgevangen, werd via veenriviertjes afgevoerd en kwam uiteindelijk in zee terecht. Het Spaarne was zo'n veenrivier, die het Haarlemmer Meer verbond met het IJ, dat toen nog in open verbinding met de zee stond.

Doorgaande routes langs deze drassige gebieden van Holland liepen alleen maar over het strand of over de zandruggen. Wilde je van het strand naar het binnenland, dan was dat niet eenvoudig, want tussen het strand en de volgende zandrug lag een gebied met dichte begroeiing van doornenstruiken, eikenhakhout en elzen.

Als je van het zuiden naar het noorden wilde – of omgekeerd – dan kon dat het gemakkelijkst over de zandruggen, die immers in dezelfde richting lagen. Zo ontstond een zandweg tussen Den Haag en Egmond. Deze zandweg werd al in de prehistorie door nomadische groepen gebruikt, en in latere eeuwen door de Romeinse legers. Hun wegen werden aangeduid met de term heerweg (heer, vroeger geschreven als heir, betekent leger).

Daar waar deze heerweg vlak bij het Spaarne kwam, ontstond een nederzetting. Omdat deze plek tevens het smalste stukje van de zandrug is, was het ook een ideale plek voor de graven van Holland om er een vesting te bouwen. Zo konden ze de toegang tot hun gebied controleren. Uiteraard was het ook een ideale plaats om tol te heffen aan passerende schepen. Dit zijn de factoren die tot het ontstaan van Haarlem geleid hebben. Overigens kwam de tol later, toen de doorgang naar het IJ door een dam met sluis werd afgesloten, bij Spaarndam te liggen.

TECHNISCHE
INFO

DE HEERWEG

Haarlemse delen van de heerweg heten nu Wagenweg, Houtplein, een klein stukje Grote Houtstraat, Gierstraat, Koningstraat, Barteljorisstraat, Kruisstraat, Kruisweg en Schoterweg. De aansluiting van de Kruisweg op de Schoterweg is in de zeventiende eeuw verdwenen door de aanleg van het Statenbolwerk.

Onder de grond van Haarlem

Veel van de historie van Haarlem zit onder de grond. Haarlem heeft daarom een archeoloog in vaste dienst met een aantal staf-medewerkers. Op sommige plaatsen in het centrum van Haarlem hoef je bij wijze van spreken de schop niet meer dan een meter in de grond te steken om iets uit het verleden te vinden.

Om een beter beeld te krijgen van de ongeschreven geschiedenis van Haarlem maken we gebruik van twee disciplines:

- » **Archeologie:** een vak dat niet alleen bestaat uit opgraven, analyseren en het documenteren van de vondsten, maar ook uit het combineren met bovengrondse vondsten en het vergelijken van de vondsten met die uit andere tijden en gebieden;
- » **Planologie en bouwkunde:** in de huidige stadsinrichting zijn nog veel kenmerken uit het verleden zichtbaar.

Het stratenplan van de oude stad is middeleeuws. Langs de oude doorgaande wegen lagen de feodale pachthoeven van zestien morgens groot. Een morgen was de hoeveelheid land die in één ochtend met een span van twee ossen viel te ploegen. Zestien morgen was genoeg om een boerenfamilie te onderhouden. De landerijen zijn nu volgebouwd met huizen, maar de loop van die doorgaande wegen is redelijk ongewijzigd gebleven.

Beerputten en oude graven bevatten vaak veel informatie. Vroeger werd gebroken of beschadigd serviesgoed en ander afval in beerputten gegooid. De tot nu toe oudste voorwerpen en waterputten (van plaggen) zijn gevonden op een prehistorisch erf bij het Provinciehuis aan de Dreef. Daar zijn bij de bouw van een nieuwe parkeergarage resten van oude bewoning aangetroffen. Zo is er een houten onderdeel van een hak of bijl gevonden. Het Bureau Archeologie Haarlem heeft door middel van koolstofdatering dit voorwerp gedateerd op 1685 jaar voor het begin van onze jaartelling.

De skeletten die men in oude graven vindt, vertellen veel over overmatige slijtage van bepaalde lichaamsdelen door zwaar werk, over het soort werk en over verwondingen en ziekten. Ook toen kende men kanker in het lichaam, maar de middeleeuwse mens stierf vaak aan een andere ziekte of verwonding voordat kanker zijn verwoestende werking kon doen.

TIP

HET ARCHEOLOGISCH MUSEUM

Voor het jaar 1000 werd er over Haarlem weinig op schrift gesteld. Toch kunnen we het een en ander reconstrueren. Haarlem heeft een permanente tentoonstelling in het Archeologisch Museum onder de Vleeshal op de Grote Markt. De openingstijden zijn: woensdag tot en met zondag van 13 tot 17 uur. Rolstoelgebruikers kunnen via de lift van de naastgelegen Hallen in het museum komen. De toegang is gratis.